

разі чоловіка, і у образі жінки (с. 116), особи чоловічої статі у об'єктивному світі (с. 111), себе у об'єкті (с. 125), прийнятого у акті (с. 128), оскільки у акті (с. 128), зміни у об'ємі (с. 207), покладено у основу (с. 223) та ін. Є й окремі друкарські помилки (с. 23, 53, 54, 66, 110, 141, 150, 152, 164, 193, 233, 245, 246, 268, 276, 370, 390 та ін.).

Відзначені тут недоліки не торкаються концептуального аспекту монографії, а тому не впливають на її загальну позитивну оцінку. Сподіваємося, що праця А. М. Архангельської, яка стала першою серйозною розвідкою мовного образу чоловіка на широкому

слов'янському тлі в контексті ономасіологічного аналізу, буде цікавою не лише науковому співтовариству, а й широкому загалу. Крім того, зібраний, систематизований і науково проінтерпретований багатий мовний матеріал може прислужитися створенню як семантичного словника української мови, укладеного за семантико-ідеографічним принципом, так і не менш цікавого словника «показчиків мотивів» іменування чоловіка не лише в досліджуваних, а й у всіх слов'янських мовах.

М. КОЧЕРГАН

Журавлєв В. К.

ТЕОРИЯ ГРУППОФОНЕМ : РАЗВИТИЕ ГРУППОВОГО СИНГАРМОНИЗМА В ПРАСЛАВЯНСКОМ ЯЗЫКЕ / Предисл. Ю. Я. Бурмистровича

М. : Изд-во ЛКИ, 2007.— 128 с.

Володимира Костянтиновича Журавльова (народився 1922 р.) можна без перебільшення назвати одним з найвідоміших славистів і фонологів ХХ ст. Він не тільки вивчав історію фонологічних систем слов'янських мов (із залученням багатого іншомовного матеріалу), а й розробляв загальну теорію діахронічної (історичної) фонології. В. К. Журавльов досяг надзвичайно цінних наукових результатів. Докладно проаналізувавши лінгвістичну спадщину славистів Росії та інших країн (П. Ф. Фортунатова, О. О. Шахматова, І. О. Бодуена де Куртене, Р. Якобсона, Н. ван Вейка, Е. Петровича та ін.), В. К. Журавльов висунув низку ідей, які можна сміливо назвати лінгвістичними відкриттями.

Одним із таких відкриттів, незаслужено забутих і тривалий час не використовуваних в історичній фонології та славистиці, є гіпотеза про групофонемну будову фонологічної системи праслов'янської мови, науково обґрунтована та доведена В. К. Журавльовим в авторській монографії та низці інших праць, які з різних причин виявилися недосяжними для сучасного читача. І це незважаючи на те, що з розробленням теорії групофонем стало можливим говорити про фонологію праслов'янської мови як про самостійну наукову дисципліну. Крім того, з'явилися чіткі наукові пояснення генезису більшості фонологічних процесів як праслов'янської, так і окремих слов'янських мов, які до цього однозначної інтерпретації не мали.

Слід відзначити, що сама ідея видання раніше не опублікованих та з цієї причини не удостоюваних належної уваги наукових праць має просвітницький характер і заслуговує на високу оцінку. Подібні публікації спрямовані на розширення кругозору сучасних дослідників, підвищення експланаторного рівня наукових дисциплін.

Монографія В. К. Журавльова, у якій викладено матеріал про формування групового сингармонізму в праслов'янській мові, а також сутність теорії групофонем, попри високі оцінки сучасників (Р. І. Аванесова, С. К. Шаумяна, О. С. Широкова, В. В. Виноградова), так і не здобула належної оцінки в славистичних та фонологічних працях ХХ ст. Тільки наприкінці ХХ ст. — на початку ХХІ ст., завдяки дослідженням Ю. Я. Бурмистровича, автора передмови до рецензованого нами видання, про теорію групофонем знову заговорили в лінгвістичних колах.

Глибокий аналіз теоретичних і практичних досягнень В. К. Журавльова подано в низці праць Ю. Я. Бурмистровича. Більше того, Ю. Я. Бурмистрович використав ідеї В. К. Журавльова для побудови власної історико-фонологічної концепції. У передмові до рецензованої монографії, стислий, але дуже змістовний, Ю. Я. Бурмистрович чітко й лаконічно визначає роль теорії групофонем для історичної фонології праслов'янської мови та славистики взагалі, вказує на доцільність практичного використання вищезазначеної теорії у вузівських курсах істо-

рико-лінгво-слов'язознавчих дисциплін. На думку Ю. Я. Бурмистровича, «поняття групофонему допомогло побачити всі фонетичні та фонематичні процеси праслов'янської мови не як конгломерат досить випадкових явищ, якими раніше вони зазвичай здавалися, а як єдиний ланцюг процесів, пов'язаних причинно-наслідковими відношеннями» (с. 5).

Ю. Я. Бурмистрович виділяє основні питання історичної фонології праслов'янської мови, які без застосування теорії групофонем В. К. Журавльова не можуть бути розв'язані чітко й однозначно. На думку Ю. Я. Бурмистровича, використання гіпотези В. К. Журавльова про групофонемну будову фонологічної системи праслов'янської мови дозволяє дати вичерпні пояснення щодо монофтонгізації дифтонгів, виникнення закону відкритих складів тощо (с. 5–14). Так зване стягнення дифтонга в монофтонг відбувалося на користь другого елемента, а не першого й не «середньоарифметичного» тому, що механізм монофтонгізації полягав у входженні однієї фонемі, що стояла в слові після групофонемі, до складу цієї групофонемі з різким посиленням звучності цього другого елемента до ступеня складовості (с. 9).

Сутність теорії групофонем, генезис формування групового сингармонізму в праслов'янській мові з виділенням основних етапів цього процесу в повному обсязі висвітлено в монографії В. К. Журавльова «Генезис групового сингармонізму в праславянському мові». У рецензованому виданні опубліковано автореферат докторської дисертації В. К. Журавльова, уривки з монографії «Генезис групового сингармонізму в праславянському мові», а також рукописи та доповіді, що належать до періоду роботи над монографією.

Особлива цінність цих праць полягає насамперед у можливості зрозуміти історію самого питання про груповий сингармонізм, встановити ланцюг висновків, які підвели В. К. Журавльова до відкриття групофонемі. Базою для цього оригінального відкриття стали давно відомі фундаментальні тези видатних славистів П. Ф. Фортунатова та О. О. Шахматова про взаємодію вокалізму і консонантизму в праслов'янській мові (с. 18–19), а також засновані вже на цих тезах ідеї про складовий і груповий сингармонізм (Е. Петрович), м'якісну кореляцію складів (Р. О. Якобсон), епоху силабем (Р. І. Аванесов) і т. д. (с. 74–76). Можна твердити, що новаторські ідеї В. К. Журавльова в галузі фонології праслов'янської мови та історичної фонології взагалі є результатом аналізу та синтезу вже відомих у лінгвістиці тез. Основна заслуга В. К. Журавльова полягає в поєднанні різноманітних процесів, описаних

істориками слов'янських мов, у єдину фонологічну концепцію.

Слід також відзначити високий рівень об'єктивності праць В. К. Журавльова. Так, підтримуючи твердження П. Ф. Фортунатова й О. О. Шахматова про послідовне пом'якшення приголосних перед голосними переднього ряду в праслов'янській мові (с. 19–20), В. К. Журавльов не залишає без уваги й протилежної точки зору про відсутність такого пом'якшення приголосних перед голосними переднього ряду в праслов'янській мові (О. О. Потебня, С. Смаль-Стоцький, Е. Кошмідер, Ф. Мареш, Г. Ланг, Ю. Шевельов) (с. 20, 22). Різномірно аналізуючи погляди опонентів, В. К. Журавльов науково доводить свою тезу; учений доходить висновку про те, що «тільки гіпотеза про раннє й послідовне пом'якшення приголосних перед голосними переднього ряду дозволяє розглянути всю історію праслов'янської фонологічної системи як ланцюг взаємопов'язаних подій, об'єднаних послідовністю причинно-наслідкових відношень від сатемової палаталізації до занепаду редукованих» (с. 26). Причиною існування двох рівноправних рішень щодо питання про можливість пом'якшення приголосних перед голосними переднього ряду в праслов'янській мові В. К. Журавльов вважає «незавершений характер парадигми порівняльно-історичного мовознавства другої половини ХХ ст.», вичерпаність відповідної системи аргументів у межах порівняльно-історичного методу (там же). Для встановлення істини «необхідно вийти за межі системи прийомів сучасної компаративістики» (там же); «тільки особлива наука, праслов'янська граматики, здатна зробити науковий та об'єктивний вибір одного з попередніх рішень, запропонованих порівняльною граматикою» (с. 27).

Явище групового сингармонізму (послідовне зближення тембру сусідніх звуків) спостерігається на межі систем вокалізму і консонантизму (с. 30), тобто передбачає вивчення фонологічної системи як цілого. Процес формування й розвитку групового сингармонізму в праслов'янській мові В. К. Журавльов поділяє на два етапи (ранній та пізній). На першому етапі сформувалися сингармонійні групи C + V (приголосний + голосний), об'єднані єдністю тембру (висока й низька тональність). З фонологічного погляду ці групи розглядаються як «цілісні нерозкладні фонологічні одиниці, групофонемі», протиставлені одна одній системною диференційних ознак: дієзність / недієзність, довгота/короткість, відкритість / закритість (там же). Сутність фонологічного процесу на першому етапі В. К. Журавльов передає схематично такою формулою:

$$C + {}^{\circ}V \rightarrow C^{\circ} + V \rightarrow {}^{\circ}CV$$

$C + 'V \rightarrow C' + V \rightarrow 'CV$, де (°) — бемольність, (') — дізність (с. 30–31).

На другому етапі сутність фонологічного процесу полягає в генералізації групофонема як основних фонологічних одиниць та ліквідації фонем шляхом їх входження в групофонеми або повної редукції за формулою:

$C + C + 'CV + \dots + (C) + \dots + 'CV + (C) \rightarrow 'CCV + 'CV$, де (C) позначає редукцію (с. 31).

Застосувавши теорію групофонема, В. К. Журавльов зміг з математичною точністю реконструювати основні фонологічні процеси праслов'янської мови, такі як утрата кінцевих приголосних (с. 31–32), спрощення груп приголосних (с. 39–46), йотація приголосних (с. 46–56), монофтонгізація дифтонгів (с. 56–69) тощо. Крім того, гіпотеза про групофонеми є спробою пов'язати явища, які раніше ніяк не пов'язувалися, такі як тенденція до палаталізації, тенденція до висхідної звучності (закон відкритих складів) (с. 70–71) та «закон занепаду редукованих» (с. 108).

В. К. Журавльов робить змістовний висновок щодо генезису групового сингармонізму в праслов'янській мові. Так, «внутрішнім стрижнем формування й розвитку системи групофонема є груповий сингармонізм. Розвиток системи групофонема у свою чергу веде до затухання сингармонізму, виникнення асингармонійних груп (с. 70). Генералізація групофонема викликає монофтонгізацію дифтонгів, а послідовна монофтонгізація дифтонгів стає початком розпаду групофонема на окремі фонемі (там же).

Процес генералізації групофонема спричиняє поступовий збіг групофонеми із складом (груповий сингармонізм прямує до складового) (с. 70, 111). На думку В. К. Журавльова, такий збіг одиниць рівня фонем та рівня складу став причиною надлишковості однієї з цих одиниць, викликав нове протиріччя в системі. Розв'язання цього протиріччя відбувається або за рахунок розпаду групофонема на окремі голосні та приголосні фонемі, або за рахунок заповнення «порожніх клітин» для одиниць рівня складу одиницями наступного рівня — фонологічним словом або його частиною (с. 112). На думку В. К. Журавльова, не можна стверджувати, що розвиток праслов'янської фонологічної системи відразу пішов шляхом розпаду групофонема; «порівняльна граматики та матеріал сучасних слов'янських мов свідчать про стан “намацування вибору”, коли в деяких випадках перевага надавалася не другому, а першому виходу» (с. 113).

Отже, після монофтонгізації дифтонгів та появи нейтральних групофонема, для яких стає характерною локалізація різних диференційних ознак на голосному та приголосному окремо, припиняється дія закону відкритих складів і зароджується дія так зва-

ного закону занепаду редукованих (с. 98). Крім того, з процесом монофтонгізації дифтонгів пов'язується й поява перших діалектних особливостей слов'янських мов, тому що до цього праслов'янська мова характеризувалася майже повною відсутністю діалектних ізофон протягом дуже тривалого періоду її розвитку (с. 117). З погляду гіпотези про групофонеми, «навіть на самому початку різні у фонетичному й фонологічному відношенні діалекти, що ввійшли в ту ізоглосну область, де йшов розвиток у бік сингармонізму, повинні були нівелюватися й розвиватися в одному й тому самому напрямку» (с. 119). Це пояснюється особливостями «поля розсіювання» фонологічних одиниць в епоху формування групофонема: воно не могло «бути широким, тому що найменше відхилення від вимови погрожувало б збігу з іншою фонологічною одиницею» (там же). Відмінності лексичного й граматичного характеру могли, хоча б на самому початку, зберігатися (там же).

Указуючи на перспективи дослідження історії праслов'янської мови з погляду гіпотези про групофонеми (пояснення причин та механізму виникнення протезів, утрата кінцевих приголосних, спрощення груп приголосних, йотації, монофтонгізації дифтонгів, інтонаційних особливостей і т. д.; с. 100–107), В. К. Журавльов накреслює також перспективи пояснення багатьох явищ в окремих слов'янських мовах (занепад редукованих, формування категорії твердості / м'якості, виникнення V-депалаталізації) (с. 110, 111, 114–117).

На думку вченого, «гіпотеза про групофонеми як особливі фонологічні нерозкладні одиниці рівня фонем дозволяє побудувати своєрідну “динамічну модель” розвитку фонологічної системи праслов'янської мови», якій притаманна не тільки значна експланаторність, а й «передбачуваність — необхідний показник будь-якої наукової теорії» (с. 99).

Особливий інтерес становить аксіоматична побудова опису фонологічних процесів праслов'янської мови. Так, початковим твердженням, «теоремою» в дослідженні В. К. Журавльова є процес передачі ознаки дізності голосного попередньому приголосному й утворення групофонема '(CV):

$C + 'V \rightarrow '(CV)$ (с. 99).

Максимальна модель праслов'янського слова до зазначеного процесу має такий вигляд:

$C_1 + C_2 + C_3 + V_1 + C_4 + C_5 + C_6 + V_2 + \dots + V_n + C_m + C_n$.

Після зазначеного процесу слово складатиметься з гетерогенних одиниць, фонем і групофонема:

$C_1 + C_2 + (CV)_1 + C_4 + C_5 + (CV)_2 + \dots + C_m + C_n$ (с. 100).

Генезис протезів як наслідок генералізації групофонем у рецензованій праці поданий у вигляді такої «теорем»: При $C_1, C_2, C_3 = 0$ і $C_4, C_5, C_6 = 0$, тобто $\# + V$, якщо $C + 'V \rightarrow '(CV)$, то й $\# + 'V \rightarrow \# + V \rightarrow '(iV)$ (с. 100).

Математична точність лінгвістичних побудов, скрупульозність, чіткість аналізу й разом з тим легкість сприйняття найскладнішого матеріалу є характерною рисою всіх праць В. К. Журавльова.

Визначаючи цінність праць В. К. Журавльова, присвячених формуванню групового сингармонізму в праслов'янській мові, для сучасної лінгвістики, дослідники вказують також на розв'язання низки проблем загальнофонологічного характеру, таких як моделювання фонологічних процесів, перерозклад диференційних ознак усередині сегмента, аналіз реконструйованої фонологічної сис-

теми, вибір інвентаря диференційних ознак, розмежування фонетичного та фонологічного рівнів у діяхронічній фонології, фонетичних та фонологічних змін, виділення потенційно диференційних ознак, розрізнення реляційного та реляційно-фізичного рівнів у фонологічних дослідженнях, рухомість меж між сусідніми звуками та ін. (с. 122–123).

Отже, висока оцінка наукових досягнень В. К. Журавльова видатними лінгвістами ХХ ст., а тепер і сучасними вченими має спонукати молодих дослідників до використання результатів наукової діяльності В. К. Журавльова у своїх працях, а також у практиці вищої школи для навчання студентів-філологів з метою підвищення експланаторного рівня курсу історико-лінгво-слов'язнознавчих дисциплін.

В. ГЛУЩЕНКО, А. ОРЕЛ
(Слов'янськ)

Терехова С. І.

СИСТЕМА ОРІЄНТАЦІЙНИХ КООРДИНАТ У МОВІ І МОВЛЕННІ (на матеріалі української, російської та англійської мов)

К. : Вид. центр КНЛУ, 2007.— 400 с.

Останнім часом увага лінгвістів дедалі більше зосереджується на вивченні проблем зіставної типології вказівних мовних одиниць. Визнаючи особливість та ускладненість вказівної семантики порівняно із суто номінативною, дослідники звертають увагу на окремі аспекти функціональної семантики та функціональної граматики, когнітології і прагматики. Рецензована монографія присвячена аналізу окремого напрямку досліджень вказівної семантики — поліпарадигмальному вивченню системи орієнтаційних координат у трьох зіставлюваних мовах.

Завданнями дослідження С. І. Терехової є вивчення членування концептосфери «система орієнтаційних координат» в аналізованих мовах, характеристика лінгвістичних та певною мірою міждисциплінарних основ розуміння й концептуалізації системи координат, типологізація мовних і мовленнєвих репрезентацій системи координат у зазначених мовах, з'ясування впливу національного менталітету на формування, актуалізацію і сприйняття мовних одиниць первинної і вторинної номінації. Об'єктом рецензованого дослідження обрано систему орієнтаційних координат та форми її вияву (функціонально-семантичне поле, тематична група, мовна

одиниця) в українській, російській і англійській мовах.

Монографія добре структурована, складається з п'яти розділів. У першому — «Система координат у контексті сучасних поняттєвих парадигм і загальнонародної мови» — студіюються різні підходи до вивчення вказівних мовних одиниць, подається досить глибокий, аргументований аналітичний огляд наявних наукових розробок, описується методологія проведеного дослідження й запроваджується цілісна, достатньо повна типологія зіставлюваних репрезентацій, у тому числі класифіковані їхні асоціативні різновиди. Інші чотири розділи присвячені докладному аналізу функціонально-семантичних і лексико-граматичних характеристик репрезентацій просторового вказування (розділ 2-й «Типологія лексико-граматичних та функціонально-семантичних репрезентацій просторових та просторово-часових координат вказування в українській, російській та англійській мовах»), просторово-часового вказування (розділ 3-й «Функціонально-семантичні та лексико-граматичні репрезентації просторово-часових координат в українській, російській та англійській мовах»), часового вказування (розділ 4-й «Лексико-гра-